

تحلیل تاب آوری کسب و کارهای روستایی در شهرستان ملکان

حجت ورمزیری*^۱ - بابک ایمانی^۲

۱. استادیار دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی، گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی، دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۹/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۱/۲۹

چکیده

توسعه کارآفرینی و تداوم فعالیت بنگاه‌های اقتصادی در محیط‌های کسب و کار متغیر و چالش برانگیز، در گرو شناخت تاب آوری و برنامه‌ریزی برای تقویت آن در کسب و کارها است. بسیاری از بنگاه‌های کوچک و متوسط روستایی در اثر عدم تاب آوری مناسب، در سال‌های ابتدایی با شکست مواجه می‌شوند. در این راستا این مقاله با روش کمی، به بررسی تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی و واکاوی ساختار عاملی تاب آوری کسب و کار آن‌ها پرداخته است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر گردآوری داده‌ها، پیمایشی است. نمونه آماری پژوهش ۱۲ نفر از مالکان کسب و کارهای روستایی غیرکشاورزی شهرستان ملکان استان آذربایجان شرقی بودند. ابزار پژوهش، پرسشنامه استاندارد بود که با استفاده از مقیاس تاب آوری کانر- دیویدسون (CD-RISC) و مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کار (LRS-B) طراحی شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS23 انجام شد. نتایج تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد که شش عامل تطابق و آینده‌نگری (۲۳٪)، تعامل با مشتریان (۱۴٪)، موقعیت‌طلبی (۱۱٪)، حمایت خانوار (۸٪)، برنامه‌ریزی راهبردی (۷٪) و حمایت دولت (۶٪) در مجموع حدود ۶۹٪ واریانس سازه تاب آوری کسب و کارهای روستایی را تبیین کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد مقاومتی، آینده‌نگری، تاب آوری، تطابق، شهرستان ملکان، کسب و کار روستایی

مقدمه

نواحی روستایی به عنوان کانون تولید کشور محسوب می شوند و نقش اساسی در تأمین استقلال ایران به ویژه از منظر امنیت غذایی دارند. روستاها دارای قابلیت های اقتصادی فراوانی هستند که در صورت برنامه ریزی صحیح، می توان با شکوفایی آنها، اقتصاد پویا و متنوعی را در نواحی یادشده پدید آورد. کسب و کارهای روستایی مهم ترین عنصر اقتصاد روستایی هستند که سبب اشتغال زایی و کاهش بیکاری، افزایش درآمد و افزایش بهره وری می شوند. در تعریف کسب و کارهای روستایی، سه معیار و پارامتر را می توان مدنظر قرار داد: اول اینکه به روستائیان خدمات ارائه دهند، دوم اینکه در منطقه روستایی واقع شده باشند و سوم اینکه به عرضه و فروش خدمات و محصولات روستائیان اعم از مواد غذایی و سایر تولیدات طبیعی، صنایع دستی، فعالیت های تفریحی و یا کالاهای محیط زیستی پردازند (Bosworth, 2012). بخش مهمی از این کسب و کارها، بنگاه های غیر کشاورزی روستایی هستند که با ایجاد منابع جدید درآمد در خارج از مزرعه، موجب تنوع بخشی درآمد روستائیان می شوند (علی میرزایی و همکاران، ۱۳۹۰).

امروزه عواملی مانند تغییر در سیاست های کلان و خرد، شکل گیری رقبای، تحولات جمعیت شناختی و تغییر ترجیحات و ذائقه مشتریان، محیط پرتلاطمی را برای بنگاه های اقتصادی به ویژه کسب و کارهای روستایی ایجاد می کنند. تغییرات بیرونی و تهدیدهای موجود برای کشورهای مختلف، آنها را در پی اتخاذ راهکارهایی برای افزایش قدرت انعطاف پذیری، تاب آوری و رقابت پذیری اقتصاد خود برانگیخته است. برای نمونه، کشور مالزی در برنامه یازدهم توسعه خود (۲۰۲۰-۲۰۱۶) افزایش تاب آوری اقتصاد این کشور را مدنظر قرار داده است و اقدامها و برنامه هایی را در این راستا پیش بینی کرده است (مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۴). در حقیقت، یکی از مهم ترین شروط تحقق اقتصاد مقاومتی، بهبود تاب آوری اقتصاد در برابر تکان های داخلی و خارجی است؛ به گونه ای که برای یک ملت، حتی در شرایط فشار و تحریم، زمینه رشد و شکوفایی را فراهم می کند و طراحی های دشمن را برای ضربه زدن به رشد، اشتغال و رفاه ملی، خنثی و بی تأثیر می کند.

بنابراین در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه کارآفرینی و اشتغال‌زایی، باید راهکارهای مشخصی برای تداوم فعالیت بنگاه‌های اقتصادی پیش‌بینی و عملیاتی شود. اتخاذ این رویکرد در کسب‌وکارهای روستایی اهمیت بیشتری دارد، چرا که این نواحی به‌طور معمول دچار انزوای جغرافیایی بوده و سرمایه‌های انسانی، نهادی و مالی ضعیف‌تری نسبت به نواحی شهری دارند. در این راستا، تاب‌آوری^۱ کسب‌وکارهای روستایی در برابر چالش‌ها و فشارها مطرح می‌شود.

از سال ۲۰۰۰، موجی از علاقه نسبت به کاربرست تفکر تاب‌آوری در طیفی از علوم اجتماعی و سیاست‌گذاری شامل برنامه‌ریزی بلایا، جغرافیای اقتصادی، مطالعه‌های شهری و منطقه‌ای، تغییر اقلیم، توسعه محلی، برنامه‌ریزی فضایی و مطالعات جوامع شکل گرفته است. همچنین در سال‌های اخیر تاب‌آوری به موضوع در حال پدیداری در مطالعه‌های روستایی مبدل شده است (Scott, 2013). با وجود این، توجه نکردن به بهبود مستمر تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی، یکی از دلایل نبودن تنوع‌بخشی مناسب مشاغل روستایی و در نتیجه، بالاتر بودن نرخ اشتغال ناقص در نواحی روستایی می‌تواند باشد. میزان این نرخ در نواحی روستایی (۱۲/۶) و در نواحی شهری (۷/۲) در سال ۱۳۹۴ بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). با وجود این یکی از مهم‌ترین متغیرها در تنوع‌بخشی، پویایی و رقابت‌پذیری اقتصاد روستایی، شناسایی عوامل اثرگذار بر تاب‌آوری و توجه به آن‌ها در برنامه‌ریزی و مدیریت بنگاه‌های اقتصادی روستایی است.

با وجود اهمیتی که تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی در تاب‌آوری اقتصاد ملی (Steiner & Cleary, 2014) و توسعه کارآفرینی روستایی دارد، اما مطالعه‌های منتشر شده در کشور تاکنون به‌صورت مستقیم و خاص به موضوع تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی پرداخته است. در حال حاضر مشخص نیست که چه شاخص‌هایی مقوله تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی را تبیین می‌کنند.

لذا این پژوهش با هدف تحلیل میزان تاب آوری کسب و کارهای روستایی و ساختار عاملی این برسازه از دیدگاه مالکان کسب و کارهای یادشده انجام شده است. تحقیق کنونی در پی یافتن پاسخ مناسب به این سؤال اساسی است که تاب آوری کسب و کارهای روستایی شهرستان ملکان در چه وضعیتی قرار دارد و چه عواملی آن را تبیین می کنند؟ از آنجایی که این مطالعه، اولین تحقیق داخلی در زمینه بررسی تاب آوری کسب و کارهای روستایی است، از این رو می تواند دریچه نوینی را به روی محققان کشور بگشاید. همچنین بر مبنای یافته های این تحقیق، سیاست گذاران و مجریان می توانند سیاست ها و برنامه های مناسبی را برای بهبود تاب آوری کسب و کارهای روستایی وضع و اجرا کنند.

مروری بر ادبیات و پیشینه تحقیق

نیل ادگر^۱ از نخستین اندیشمندان علوم اجتماعی بود که براساس رویکردهای بوم شناختی به تاب آوری، مفهوم تاب آوری را در بُعد اجتماعی به کار گرفت. به طور کلی دو رهیافت نسبت به تاب آوری وجود دارد. رهیافت اول، تعادل یا جهش به عقب^۲ نام دارد و مبتنی بر مفروض های برگشت به وضعیت نرمال است. رهیافت دوم، رهیافت تکاملی یا جهش به جلو^۳ است که بر ظرفیت سازگاری و گذار تأکید دارد (Scott, 2013). مفهوم تاب آوری از دیدگاه های مختلف مطرح و مطالعه شده است که در ادامه به آن ها پرداخته می شود.

تاب آوری روستایی

تاب آوری روستایی به مفهوم ظرفیت مناطق روستایی به مثابه نظام های پویای اجتماعی - بوم شناختی، برای سازگاری با محیط های بیرونی دگرگون شونده است، به نحوی که استاندارد رضایت بخش زندگی حفظ شود (Heijman et al., 2007). منابع طبیعی و انسانی، سرمایه گذاری ها و زیرساخت ها و عوامل نامحسوس مانند سرمایه اجتماعی و دانش محلی، در

-
1. Neil Adger
  2. Bounce-backward
  3. Bounce-forward

شکل‌گیری فرایندهای نوآورانه و سازگار شونده برای روبه‌رو شدن با تغییرات متعدد ناشی از مخاطره‌های طبیعی یا بحران اجتماعی - اقتصادی اثر گذارند (Anthopoulou et al., 2017).

تاب‌آوری جامعه

تاب‌آوری جامعه، ظرفیت یک نظام برای جذب و حل اختلال‌ها و سازماندهی مجدد خود در حین تغییر به نحوی است که کماکان همان کارکرد، ساختار، هویت و بازخوردها را حفظ کند (Folke, 2006). تاب‌آوری جامعه به مثابه حفظ، توسعه و مداخله دادن منابع جامعه توسط اعضای آن برای رسیدن به شکوفایی در فضایی است که تغییر، حتمی نبودن، پیش‌بینی‌ناپذیری و رویدادهای غیرمنتظره از ویژگی‌های آن هستند (Magis, 2010). تاب‌آوری جامعه می‌تواند از سه بُعد اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی مدنظر قرار گیرد (Steiner and Atterton, 2015).

تاب‌آوری فردی

مفهوم تاب‌آوری فردی که از علوم طبیعی وارد ادبیات روانشناسی شده است (Miller & et al., 2010) به زبان ساده عبارت است از سازگاری موفقیت آمیز فرد به رغم وجود تهدیدها و شرایط نامطلوب محیطی (Masten, 2004). تاب‌آوری فرایندی است که در آن افراد، منابع داخلی و محیطی را برای مدیریت یا سازگاری با فشارها و شوک‌های مهم زندگی روزمره به کار می‌گیرند (Windle, 2010) و شامل اجزای عاطفی - شناختی (به‌عنوان مثال، احساس کنترل، نگرش مثبت) و ظرفیت‌های رفتاری (سخت‌کوشی) است.

یکی از مقیاس‌های بین‌المللی در این زمینه، مقیاس تاب‌آوری کانر - دیویدسون (CD-RISC) است. هدف این مقیاس سنجش میزان تاب‌آوری در طیف متنوعی از افراد با بررسی پنج عامل (۱) صلاحیت شخصی، استانداردهای بالا و سخت‌کوشی؛ (۲) اعتماد به استعدادهای ذاتی خود، تحمل‌پذیری در برابر احساس‌ها و آثار منفی و آثار تقویت‌کننده فشار؛ (۳) پذیرش مثبت فرصت‌ها و روابط ایمن؛ (۴) کنترل و (۵) معنویت است. هر چه امتیاز فرد از این مقیاس بالاتر باشد، میزان تاب‌آوری فرد پاسخ‌دهنده بیشتر خواهد بود و برعکس (Danica & et al., 2014).

تاب آوری کسب و کار

ایده تاب آوری کسب و کار در مقایسه با سایر انواع تاب آوری، موضوع به نسبت جدیدی است (Tompkins, 2007). بقاء و توسعه سازمان‌های فعال در محیط کسب و کار آشفته امروزی، تا حد زیادی به ظرفیت تاب آوری آن‌ها بستگی دارد (Roggio, 2011). تاب آوری کسب و کار به طور گسترده به ظرفیت سازمان برای خوب عمل کردن، صرف نظر از محیط اقتصادی یا محیط سازمانی مربوطه اشاره دارد. این تاب آوری می‌تواند از طریق اجرای راهبردهای مدیریتی ریسک (Tompkins, 2007) و یا با اتخاذ شیوه مدیریت نوآورانه‌ای رخ دهد که سازمان‌ها را برای مقابله با چالش‌های اجتناب‌ناپذیر آماده می‌کند (Roggio, 2011).

با توجه به هدف این مطالعه، در ادامه ابتدا نتایج برخی از مهم‌ترین مطالعه‌های تجربی مرتبط در زمینه تاب آوری عموم کسب و کارها و سپس در حوزه تاب آوری و کسب و کارهای روستایی ارائه می‌شوند. استفنسون و همکاران^۱ (۲۰۱۰) در مطالعه بهینه‌سازی تاب آوری کسب و کار در نیوزیلند، دو بُعد غالب مشتمل بر سیزده شاخص تاب آوری را به عنوان معیارهای تاب آوری سازمانی شناختند. این دو بُعد شامل «برنامه‌ریزی»^۲ و «ظرفیت انطباقی»^۳ بود (Roggio, 2014).

از سوی دیگر، در مطالعه‌ای در جنوب غربی استرالیا، ابعاد تاب آوری کسب و کار با استفاده از یک مقیاس جدید بررسی شد. این مقیاس با عنوان مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کار (LRS-B) نامیده شد. مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کار شامل ۳۵ گویه است که در ۵ حوزه شامل ۱- منابع درونی؛ ۲- حمایت خانواده از کسب و کار؛ ۳- منابع بیرونی شامل روابط جامعه؛ ۴- نوآوری، جست‌وجوی فرصت و سازگاری و ۵- مدیریت ریسک دسته‌بندی می‌شود (Ferguson & et al, 2010). روگیو (۲۰۱۱) با مطالعه‌ای تحت عنوان تاب آوری کسب و کارهای کوچک در غرب استرالیا، به این نتیجه دست یافت که بین تاب آوری مالک کسب و کار و تاب آوری کسب و کار او رابطه مثبتی وجود دارد (Roggio, 2011).

1. Stephenson & et al
2. Planning
3. Adaptive capacity

اشتاينر و كليري (۲۰۱۴) تحقيقي درباره‌ی ویژگی‌های کسب‌وکارهای روستایی تاب‌آور انجام دادند. کدگذاری داده‌های مربوطه با نرم‌افزار N-Vivo، نشان داد هشت عامل مسئولیت-های مالکان کسب‌وکارها؛ تنوع‌بخشی به کسب‌وکار؛ رویکرد ریسک‌پذیری؛ تخصص در کسب‌وکار و ایجاد بازار متمایز؛ رویکرد رشد و چشم‌انداز؛ موانع توسعه؛ پشتیبانی کسب‌وکار موجود و همکاری و شبکه‌سازی، بر تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی اثر گذارند. همچنین براساس نتایج این تحقیق، ترکیبی از مشخصات مالکان کسب‌وکارهای روستایی و ویژگی‌های کسب‌وکار می‌تواند به توسعه‌ی تاب‌آوری کسب‌وکارهای بیان شده کمک کند (Steiner & Cleary, 2014).

از سوی دیگر، در مطالعه‌ی کیفی که بر کسب‌وکارهای کوچک جوامع کشاورزی تحت تأثیر خشکسالی در استرالیا انجام شد، ویژگی‌های نگرش مثبت، تحریم زندگی و تمایل به تغییر، به‌عنوان برخی از ویژگی‌های فردی اثرگذار در تاب‌آوری مالکان کسب‌وکارها شناسایی شد (Schwarz & McRae-Williams, 2009).

دالز و سوسیلواتی (۲۰۱۵) در مطالعه‌ی خود نتیجه گرفتند که عدم وابستگی معیشت به یک منبع و تعریف مجموعه‌ای از راهبردهای معیشتی، مهم‌ترین رویکرد این کسب‌وکارها برای بهبود تاب‌آوری به هنگام بحران‌های اقتصادی بوده است (Dahles and Susilowati, 2015). از سوی دیگر، برتون و همکاران (۲۰۱۰) به تحلیل عوامل اثرگذار بر تاب‌آوری کسب‌وکارهای خانگی در نواحی روستایی و شهری آمریکا پرداختند. این تحقیق، به‌منظور اندازه‌گیری تاب‌آوری کسب‌وکارهای خانگی، نظر مالکان بنگاه‌ها را درباره‌ی هفت تنش ناشی از مشکلات بنگاه در زندگی خانوادگی آن‌ها بررسی کرد. این تنش‌ها شامل شفافیت نقش، قدرت تصمیم‌گیری، برابری در مالکیت، انصاف در پرداخت حق‌الزحمه، توفیق نداشتن در رفع کشمکش‌های بنگاه، حجم کار غیرمنصفانه و رقابت بر سر منابع بین خانواده و بنگاه بود. نتایج رگرسیون سلسله‌مراتبی، نشان داد که از بین متغیرهای سرمایه‌های اجتماعی، انسانی، مالی، کمک‌های دولت مرکزی در برابر بلایای طبیعی و چالش‌های درون و برون‌بنگاهی، سه متغیر سرمایه‌ی اجتماعی، چالش‌های درون و برون‌بنگاهی و کمک‌های دولت مرکزی اثر معنی‌دار

داشته و در مجموع ۴۵ درصد از واریانس تاب آوری کسب و کارهای خانگی را تبیین کردند. همچنین اشتاینر و آرتون (۲۰۱۵) به بررسی نقش بنگاه‌های خصوصی در تاب آوری محلی در نواحی روستایی استرالیای جنوبی پرداختند. این مطالعه نشان داد که کسب و کارهای روستایی به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر توسعه و تاب آوری محلی اثر گذارند.

بر اساس جمع‌بندی مطالعات پیشین، تاکنون مفهوم تاب آوری از زوایای گوناگونی شامل تاب آوری روستایی، تاب آوری جامعه، تاب آوری فردی و تاب آوری کسب و کار تحلیل و بررسی شده است. اما با وجود مطالعه‌های به نسبت فراوان در حوزه تاب آوری روستایی، مطالعه‌های تجربی اندکی در زمینه تاب آوری کسب و کارهای روستایی انجام شده است که محققان توجهی به ساختار عاملی این مقوله نکرده‌اند. بررسی رابطه بین تاب آوری فردی مالک و تاب آوری کسب و کارهای روستایی نیز از دیگر مواردی است که در مطالعه‌های پیشین کمتر مورد تحلیل قرار گرفته است. در این راستا، این پژوهش اقدام به پر کردن خلأ یادشده با کاربست مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کار، در بستر کسب و کارهای روستایی شهرستان ملکان و واکاوی کمی ساختار عاملی آن کرده است.

این مقیاس را می‌توان مبتنی بر رهیافت تکاملی تاب آوری ارزیابی کرد که بر ظرفیت سازگاری و گذار به سمت وضعیت بهتر در شرایط چالش برانگیز و درگیر شونده تأکید دارد. در چارچوب این مقیاس، کسب و کاری تاب آور است که ضمن بهره‌گیری مناسب از منابع درونی و برقراری روابط مناسب با جامعه، از حمایت خانواده برخوردار بوده و با ایفای کارکردهای نوآوری، جست‌وجوی فرصت، سازگاری و مدیریت ریسک خود را به خوبی با شرایط مختلف در راستای دستیابی به اهداف معین سازگار می‌کند. بررسی رابطه بین تاب آوری فردی مالک و تاب آوری کسب و کارهای روستایی نیز از دیگر مواردی است که در مطالعه‌های پیشین کمتر مورد تحلیل قرار گرفته است.

روش‌شناسی

این پژوهش به لحاظ هدف، کاربردی، از نظر درجه کنترل، میدانی و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها، پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق شامل مالکان کسب و کارهای روستایی غیرکشاورزی شهرستان ملکان استان آذربایجان شرقی بود. تعداد ۱۲۰ نفر از مالکان کسب-

و کارهای روستایی به روش نمونه گیری در دسترس (به دلیل نبودن چارچوب نمونه گیری مشخص)، در ۸ روستای شهرستان ملکان که کسب و کارهای غیر کشاورزی در آن روستاها رونق و فراوانی بالایی داشتند، مطالعه شدند. ابزار اصلی تحقیق پرسشنامه استاندارد بود که روایی آن توسط پانل متخصصان و پایایی آن از طریق آلفای کرونباخ تأیید شد. گویه‌های پرسشنامه در اندازه گیری تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی، از مقیاس استاندارد تاب آوری کانتر-دیویدسون (CD-RISC) و در سنجش تاب آوری کسب و کارهای روستایی، از مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کار (LRS-B) استخراج شد. مقدار آلفای کرونباخ مقیاس تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی ۰/۸۹ و مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کارها ۰/۹۰ به دست آمد. جدید بودن واژه تاب آوری، جمع آوری اطلاعات میدانی را با دشواری همراه کرده بود؛ به طوری که بیشتر پرسشنامه‌های تحقیقی توسط محققان و به صورت حضوری و با تشریح تاب آوری و سؤالات مربوطه تکمیل شد.

حجم نمونه توصیه شده در مطالعه‌های مبتنی بر تحلیل عاملی، ۱۰۰ الی ۲۰۰ نفر به ازای هر متغیر تعیین شده است (Thompson, 2004). البته گرساچ (Gorsuch, 1983) حداقل مطلق را پنج نفر به ازای هر متغیر پیشنهاد کرده است، با این شرط که حجم نمونه در هیچ حالتی کم تر از ۱۰۰ نفر نشود. تجزیه و تحلیل اطلاعات، از طریق نرم افزار SPSS²³ و با استفاده از ضریب تغییرات، ضریب همبستگی پیرسون و تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی انجام شد. این تکنیک برای تحلیل عوامل برساننده مقوله «تاب آوری کسب و کارهای روستایی» استفاده شد.

یافته‌ها

توصیف جمعیت شناختی

یافته‌های این پژوهش نشان داد ۵۵ نفر از مالکان کسب و کارهای روستایی (۴۵/۸٪) در دامنه سنی ۲۶-۳۵ سال قرار داشتند و میانگین سنی آن‌ها ۳۳ سال بود. همچنین ۶۱ نفر از ایشان (معادل ۵۰/۸٪) سطح تحصیلات ابتدایی تا راهنمایی داشتند و ۹۲ نفر (معادل ۷۶/۷٪) متأهل، ۱۱۲ نفر (معادل ۹۴٪) مرد و همچنین ۱۰۶ نفر (معادل ۸۸/۳٪) آن‌ها در روستا ساکن بودند. از سوی دیگر ۸۶ نفر (معادل ۷۱/۷٪) اظهار داشتند که هیچ دوره آموزشی در رابطه با کسب و کار

خود نگذرانده‌اند. معادل ۵۲/۵٪ از کسب و کارهای مطالعه شده نیز جزء کسب و کارهای و مصالح ساختمانی دسته‌بندی شدند (جدول ۱).

جدول ۱. ویژگی‌های توصیفی پاسخگویان

متغیر	ویژگی‌ها	درصد فراوانی و تعداد
تاهل	متاهل	(۷۶/۷)۹۲
	مجرد	(۲۳/۳)۲۸
جنسیت	مرد	(۹۴)۱۱۲
	زن	(۶)۸
مکان سکونت	شهر	(۸۳)۱۰
	روستا	(۸۸/۳)۱۰۶
	هر دو	(۳/۳)۴
سطح تحصیلات	بی‌سواد	(۵۰/۸)۶۱
	ابتدایی و راهنمایی	(۳۰)۳۶
	متوسطه و پیش‌دانشگاهی	(۱۵)۱۸
	کاردانی و کارشناسی	(۲/۵)۳
	کارشناسی ارشد	(۱/۷)۲
گذرانیدن دوره‌های آموزشی و فنی	بله	(۲۸/۳)۳۴
	خیر	(۷۱/۷)۸۶
انواع کسب و کارهای مطالعه شده	خدمات کشاورزی	(۸/۳)۱۰
	تولیدی و مصالح ساختمانی	(۵۲/۵)۶۳
	فرآوری کشاورزی	(۱۰/۸)۱۳
	خدمات عمومی	(۲۸/۳)۳۴
سن مالک (میانگین = ۳۳ سال)	۱۴-۲۵	(۲۱/۷)۲۶
	۲۶-۳۵	(۴۵/۸)۵۵
	۳۶-۴۵	(۲۲/۵)۲۷
	۴۶-۵۵	(۸/۳)۱۰
	۵۶ >	(۱/۷)۲

مأخذ: یافته‌های تحقیق

وضعیت تاب‌آوری کسب و کارهای روستایی و مالکان آن‌ها

همان‌طور که اشاره شد، تاب‌آوری مالکان کسب و کارهای روستایی با استفاده از مقیاس تاب‌آوری کانر- دیویدسون اندازه‌گیری شد و سپس افراد براساس امتیاز ترکیبی، به سه گروه با تاب‌آوری ضعیف، متوسط و مناسب طبقه‌بندی شدند. نتایج بررسی‌ها نشان داد که به ترتیب ۴۴، ۴۷ و ۹ درصد مالکان مطالعه شده تاب‌آوری مناسب، متوسط و ضعیف دارند (جدول ۲). درگام بعدی، تاب‌آوری کسب و کارهای روستایی شهرستان ملکان با استفاده از ۲۴ گویه منتخب مقیاس تاب‌آوری در طول عمر کسب و کار، اندازه‌گیری و در سه گروه گزارش شد.

نتایج نشان داد حدود ۳۹ درصد کسب و کارها دارای تاب آوری بالا، ۵۱ درصد آن‌ها دارای تاب آوری متوسط و ۱۰ درصد دارای تاب آوری پایین بودند (جدول ۳).

جدول ۲. طبقه‌بندی مالکان کسب و کارهای روستایی براساس میزان تاب آوری

گروه‌ها	تعداد	درصد فراوانی	درصد تجمعی
ضعیف (۵۱-۷۱)	۱۱	۹/۲	۹/۲
متوسط (۷۱/۱-۹۱)	۵۶	۴۶/۷	۵۵/۸
مناسب (۹۱/۱-۱۱۱)	۵۳	۴۴/۲	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۳. طبقه‌بندی کسب و کارهای روستایی براساس میزان تاب آوری آن‌ها

گروه‌ها	تعداد	درصد فراوانی	درصد تجمعی
ضعیف (۵۹-۱۱۰/۶۶)	۱۲	۱۰	۱۰
متوسط (۱۱۰/۶۷-۱۶۲/۳۳)	۶۱	۵۰/۸	۶۰/۸
مناسب (۱۶۲/۳۴-۲۱۴)	۴۷	۳۹/۲	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۴. گویه‌های منتخب مربوط به تاب آوری مالک کسب و کار روستایی

اولویت	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
۱	۰/۱۶۷۵	۰/۷۸۱	۴/۶۶۷	در شرایطی که راه‌حل روشنی برای مشکلاتم وجود ندارد، به کمک و نصرت پروردگار اطمینان دارم.
۲	۰/۱۸۷۱	۰/۸۲۵	۴/۴۰۸	در هر کاری بیشترین تلاشم را به‌عمل می‌آورم.
۳	۰/۲۰۱۲	۰/۸۶۲	۴/۲۸۳	ترجیح می‌دهم بیشتر بر خودم متکی باشم و بیشتر مشکلاتم را خودم حل کنم تا اینکه به دیگران وابسته باشم.
۲۲	۰/۳۵۱۵	۱/۱۳۴	۳/۲۲۵	وقتی با مشکلات مواجه می‌شوم سعی می‌کنم جنبه خنده‌دار و لذت‌بخش آن‌ها را هم ببینم.
۲۳	۰/۳۹۵۱	۱/۱۲۳	۲/۸۴۲	در برخورد با مشکلات زندگی، گاهی لازم می‌شود که صرفاً براساس حدس و گمان عمل کنم.*
۲۴	۰/۴۷۳۴	۱/۴۲۰	۳/۰۰۰	چالش‌ها و مشکلات زندگی را دوست دارم.

مأخذ: یافته‌های تحقیق

توجه: گویه‌ها براساس طیف لیکرت پنج درجه‌ای (۱. کاملاً نادرست، ۲. بندرت درست، ۳. گاهی درست، ۴. اغلب درست و ۵. همیشه درست) اندازه‌گیری شد.* این گویه معکوس شده است.

در ادامه به منظور اولویت‌بندی گویه‌های مربوط به تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی و تاب آوری کسب و کار آن‌ها از ضریب تغییرات استفاده شد. نتایج به‌دست آمده از بررسی ضریب تغییرات گویه‌های تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی نشان داد که مالکان به ترتیب بیشترین توافق را درباره مصداق داشتن گویه‌های «اعتقاد و اعتماد داشتن به

نصرت پروردگار در شرایط نبود راه حل عادی برای مشکلات»، «به کار بستن نهایت اهتمام در کسب و کار» و «خوداتکایی در حل مشکلات» و کمترین توافق را به ترتیب درباره مصداق داشتن گویه‌های «علاقه به چالش‌ها و مشکلات»، «مواجهه با مشکلات تنها براساس حدس و گمان» و «توجه به جنبه خنده‌دار و لذت بخش مشکلات» داشته‌اند (جدول ۴).

درباره اولویت بندی گویه‌های تاب آوری کسب و کارهای روستایی، طبق نتایج به دست آمده از جدول (۵)، پاسخگویان بیشترین توافق را به ترتیب در مورد گویه‌های «اهمیت برنامه ریزی در موفقیت کسب و کار»، «متعهد بودن به شناسایی و کار بست بهترین اقدام‌ها» و «ضرورت داشتن چشم انداز و مأموریت» و کمترین توافق را به ترتیب در مورد گویه‌های «داشتن برنامه در مواجهه با سوانح و بلاای طبیعی»، «امیدوار و دلگرم بودن به آینده کسب و کارهای روستایی» و «توان مقابله با چالش‌های پیش روی کسب و کار» داشتند.

جدول ۵. گویه‌های منتخب مربوط به تاب آوری کسب و کارهای روستایی

اولویت	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
۱	۰/۲۳۴۹	۲/۰۳۲	۸/۶۵۰	برنامه ریزی برای موفقیت یک کسب و کار مهم است.
۲	۰/۲۳۶۲	۲/۹۲۹	۸/۳۶۷	همیشه در پی شناسایی و استفاده از بهترین اقدام‌ها در کسب و کار خود هستم.
۳	۰/۲۷۸۳	۲/۰۹۴	۷/۵۲۵	داشتن چشم انداز و مأموریت برای یک کسب و کار مهم و ضروری است.
۲۶	۰/۵۸۲۰	۲/۷۵۰	۴/۷۲۵	کسب و کار من می‌تواند با تمام چالش‌های پیش روی خود مقابله کند.
۲۷	۰/۵۸۷۱	۲/۸۱۳	۴/۷۹۲	آینده کسب و کار من مطمئن و دلگرم کننده است.
۲۸	۰/۶۳۳۸	۲/۷۵۲	۴/۳۴۲	برنامه‌ای برای مقابله با سوانح و بلاای دارم.

مأخذ: یافته‌های تحقیق

توجه: گویه‌ها برگرفته از مقیاس تاب آوری در طول عمر کسب و کار (Ferguson & et al, 2010) هستند و پاسخگویان به هر کدام از آن‌ها نمره‌ای بین ۱۰-۱ اختصاص داده‌اند.

تحلیل همبستگی بین تاب آوری مالک و کسب و کار

به منظور بررسی همبستگی بین تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی و تاب آوری کسب و کار آن‌ها، از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. یافته‌های به دست آمده از این آزمون نشان داد که بین تاب آوری مالک کسب و کار و تاب آوری کسب و کار رابطه مثبت و معنی داری (۰/۴۱) در سطح خطای یک درصد وجود دارد (جدول ۶).

جدول ۶. همبستگی بین تاب‌آوری مالک و تاب‌آوری کسب و کار

متغیر تصادفی اول	متغیر تصادفی دوم	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری
تاب‌آوری مالک	تاب‌آوری کسب‌وکار	۰/۴۱۴	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

تحلیل ساختار عاملی تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی

در ادامه به منظور شناسایی ابعاد تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی، ۲۴ گویه مربوطه با تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی و چرخش از نوع واریماکس تحلیل شدند. از بین ۲۴ گویه، ۲ مورد به دلیل اینکه بار عاملی قابل توجهی بر روی هیچ یک از شاخص‌ها نداشتند، از تحلیل کنار گذاشته شده و تنها گویه‌هایی باقی ماندند که بار عاملی آن‌ها بالاتر از ۰/۴۰ به دست آمده بود. پس از حذف متغیرهای با بار عاملی پایین، مجدد تحلیل عاملی شاخص‌های اصلی به کار گرفته شد. مقدار ضریب KMO، ۰/۸۰ به دست آمد و آزمون پارتلت نیز در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار شد (جدول ۷).

جدول ۷. مقدار KMO و آزمون پارتلت

مقدار KMO	مقدار پارتلت	سطح معناداری
۰/۷۹۸	۱۶۷۷/۹۰۶	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

یافته‌ها نشان داد که ۶ شاخص در مجموع ۶۹ درصد واریانس بر ساخت «تاب‌آوری کسب-وکارهای روستایی» را از نظر مالکان کسب‌وکارهای روستایی شهرستان ملکان تبیین کردند. شاخص‌های «توان تطابق و آینده‌نگری» (۲۲/۹۰٪)، «تعامل با مشتریان» (۱۳/۸۳٪)، «موقعیت‌طلبی» (۱۱/۱۸٪)، «حمایت خانوار» (۸/۲۳٪)، «برنامه‌ریزی راهبردی» (۷/۱۰٪) و «حمایت دولت» (۵/۷۷٪) به ترتیب، بیشترین نقش و تأثیر را در تبیین تاب‌آوری کسب-وکارهای روستایی داشته‌اند (جدول ۷).

یازده گویه شامل داشتن برنامه در رابطه با امنیت و حفاظت از بنگاه؛ دسترسی به مساعدت و یاری در شرایط ضروری؛ تعامل خلاقانه در کسب‌وکار به منظور تأمین منابع و تداوم تولید؛ داشتن برنامه برای مقابله با سوانح؛ برنامه‌ریزی در راستای تقویت کسب‌وکار؛ وجود احساس کنترل در برخورد با پیشامدهای کسب‌وکار؛ مقابله با چالش‌های کسب‌وکار؛ برنامه‌بهداشتی و

ایمنی در کسب و کار؛ تطبیق کسب و کار با نوسانات اقتصادی؛ برنامه تداوم کسب و کار در هنگام غیبت مالک و دلگرمی به آینده کسب و کار، شاخص اول را تشکیل دادند. با توجه به ماهیت متغیرهای بارگذاری شده، از جمله برخورداری از برنامه و وجود احساس کنترل و تعامل خلاقانه و دسترسی به مساعدت و یاری، این شاخص را می توان «توان تطابق و آینده نگری» نام گذاری کرد.

از سوی دیگر سه گویه حمایت روستائیان از کسب و کار؛ ارائه راهکار از طرف کسب و کار برای رفع نیاز ارباب رجوع و مشتری مداری در کسب و کار، دومین شاخص تاب آوری کسب و کارهای روستایی را تشکیل دادند؛ لذا می توان این شاخص را «تعامل با مشتریان» نامید. در رابطه با شاخص سوم نیز سه گویه فرصت طلبی کسب و کار، شناخت رقبا، توجه به نیاز و سلاقی مشتریان بارگذاری شده است. بدین ترتیب این شاخص را می توان «موفقیت طلبی» نامید. دو گویه ارتباط مستمر خانواده با فعالیت های کسب و کار و احساس افتخار خانواده به کسب و کار، در شاخص چهارم بارگذاری شدند. با توجه به گویه های بارگذاری شده در این شاخص، می توان آن را «حمایت و همراهی خانوار» نام گذاری کرد. در شاخص پنجم، دو گویه برخورداری از چشم انداز و مأموریت و اهمیت و تأثیر برنامه در موفقیت کسب و کار، بارگذاری شد و از این رو می توان آن را «برنامه ریزی راهبردی» نامید. در نهایت گویه «نقش اثرگذار سازمان های دولتی در توسعه کسب و کار» شاخص ششم را تشکیل داد. لذا این عامل را می توان با عنوان «حمایت دولت» نام گذاری کرد. به طور کلی، جدول (۸) شاخص های تاب آوری کسب و کارهای روستایی را نشان می دهد.

جدول ۸. تحلیل ساختار عاملی تاب آوری کسب و کارهای روستایی

نام عامل	متغیرها	بار عاملی	مقدار ویژه	درصد از واریانس کل	واریانس تجمعی
توان تطابق و آینده نگری	برنامه ای در رابطه با حفظ سوابق و اسناد و حفاظت از ساختمان دارم.	۰/۷۷۲	۵/۰۳۹	۲۲/۹۰۳	۲۲/۹۰۳
	کسب و کار من در شرایط ضروری می تواند کمک های مفیدی پیدا کند.	۰/۷۴۴			
	در مواقع خاص و بحرانی، کسب و کار من می تواند واکنش سریع و خلاقانه ای را برای تأمین منابع مورد نیاز خود و تداوم فعالیتش انجام دهد.	۰/۶۹۹			
	برنامه ای برای مقابله با سوانح و بلاای دارم.	۰/۶۹۵			
	برنامه ای برای تقویت کسب و کار خود دارم.	۰/۶۷۴			
	در مورد آنچه که برای کسب و کار من اتفاق می افتد احساس کنترل	۰/۶۶۲			

نام عامل	متغیرها	بار عاملی	مقدار ویژه	درصد از واریانس کل	واریانس تجمعی
	دارم.				
	کسب و کار من می تواند با تمام چالش های پیش روی خود مقابله کند.	۰/۶۲۹			
	محل کارم برنامه بهداشتی و ایمنی دارد.	۰/۶۰۵			
	برنامه ای برای تطبیق دادن کسب و کار خود با نوسانات اقتصادی (افزایش یا کاهش فعالیت) دارم.	۰/۵۹۵			
	برنامه ای برای تداوم کسب و کار در هنگام غیبت خودم از محل کسب و کار دارم.	۰/۵۵۱			
	آینده کسب و کار من مطمئن و دلگرم کننده است.	۰/۴۷۴			
تعامل با مشتریان	کسب و کار من از سوی روستائیان به خوبی حمایت می شود.	۰/۹۶۲	۳/۰۴۲	۱۳/۸۲۷	۳۶/۷۳۰
	کسب و کار من راهکارهایی را برای رفع نیازها و مشکلات مشتریانم ارائه می دهد.	۰/۹۵۳			
	کسب و کار من روابط قوی با مشتریان و ارباب رجوع خود دارد.	۰/۹۳۴			
موقعیت طلایی	کسب و کار من به دنبال فرصت های جدید است.	۰/۸۹۸	۲/۴۶۰	۱۱/۱۸۲	۴۷/۹۱۱
	شناخت صحیحی از موقعیت کسب و کارم در مقابله با رقبا دارم.	۰/۸۹۷			
	به طور معمول مقید هستم نظرات مشتریان درباره محصولات و خدمات ارائه شده توسط کسب و کار خود را بدانم.	۰/۶۲۵			
حمایت خانوار	خانواده من به صورت روزانه با فعالیت های انجام شده در کسب و کار در ارتباط هستند.	۰/۸۲۸	۱/۸۱۱	۸/۲۳۶	۵۶/۱۵۳
	خانواده من به وجود این کسب و کار افتخار می کند.	۰/۷۵۹			
برنامه ریزی راهبردی	داشتن چشم انداز و مأموریت برای یک کسب و کار مهم و ضروری است.	۰/۸۲۶	۱/۵۶۳	۷/۱۰۴	۶۳/۲۴۷
	برنامه ریزی برای موفقیت یک کسب و کار مهم است.	۰/۷۹۵			
حمایت دولت	کمک سازمان های دولتی سبب بهبود کسب و کار من خواهد شد.	۰/۷۵۲	۰/۲۶۸	۵/۷۶۶	۶۹/۰۱۳

مأخذ: یافته های تحقیق

بحث و نتیجه گیری

یکی از ضرورت های ارتقای کار آفرینی توسعه روستایی به ویژه در کشورهای در حال توسعه، توسعه کسب و کارهای روستایی متنوع، پایدار و تاب آور است؛ تا از فشار بر منابع طبیعی و اراضی کشاورزی کاسته شده و فرصت های شغلی شایسته ای فراهم شود. لازمه بهبود تاب آوری کسب و کارهای روستایی، به نوبه خود شناسایی عوامل تأثیرگذار و شاخص های آن است تا بتوان با سیاست گذاری واقع گرایانه، نسبت به ایجاد رفتارهای تاب آورانه در کسب و کارهای روستایی و فراهم سازی بستر مقاوم و تاب آور در برابر جامعه پرتحول کنونی برای فعالان حوزه کسب و کارهای روستایی، اعم از متقاضیان، مالکان، مدیران و حامیان اقدام کرد. این پژوهش ۱۲۰ نفر از مالکان کسب و کارهای روستایی شهرستان ملکان استان آذربایجان شرقی را بررسی کرد تا به این سؤال اساسی پاسخ داده شود که کسب و کارهای روستایی

موجود چه وضعیتی در زمینه تاب آوری دارند و به طور کلی تاب آوری کسب و کارهای روستایی دارای چه شاخص‌هایی هستند؟

یافته‌های تحقیق نشان داد تنها ۴۴ درصد از مالکان کسب و کارهای روستایی و ۳۹ درصد از کسب و کارهای آن‌ها در شهرستان ملکان تاب آوری مناسبی دارند. طبق مشاهده‌های میدانی محققان و با توجه به اینکه روستاهای مورد مطالعه امکانات زیرساختی و ارتباطی و نیز امکانات زندگی بالایی داشتند و دسترسی آن‌ها به منابع و بازار آسان بود، از این رو به نظر می‌رسد که این عوامل در جلوگیری از وضعیت نامناسب‌تر تاب آوری منطقه مورد مطالعه اثر گذارتر بوده باشند. از نظر مالکان، اهمیت برنامه‌ریزی در کسب و کار، متعهد بودن به شناسایی و کاربست بهترین اقدام‌ها در کسب و کار و داشتن چشم‌انداز و مأموریت کسب و کار جایگاه مهمی در تاب آوری کسب و کار داشتند. اختصاص اولویت پایین به دلگرم‌کننده بودن آینده کسب و کارهای روستایی در بین گویه‌های تاب آوری کسب و کار می‌تواند نشان‌دهنده نوعی ناامیدی مالکان کسب و کارهای بیان شده باشد. اولویت‌بندی گویه‌های تاب آوری مالکان کسب و کارها نیز نشان داد که در بسیاری از روستاها اصالت‌ها و باورهای اعتقادی همچنان حفظ شده است و آن‌ها اعتقاد دارند که هنگام مواجهه با مشکلات باید به نصرت پروردگار ایمان داشت و در عین حال نهایت تلاش را به کار برد.

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان داد که با بهبود سطح تاب آوری مالکان کسب و کارهای روستایی، میزان تاب آوری کسب و کارهای روستایی نیز به شکل معنی‌داری افزایش خواهد یافت. این یافته با نتایج مطالعه اشتاینر و کلیری (۲۰۱۴) مطابقت دارد. از سوی دیگر، نتایج به دست آمده از تحلیل عاملی بیانگر آن بود که تاب آوری کسب و کارهای روستایی به ترتیب توسط شاخص‌های «توان تطابق و آینده‌نگری»، «تعامل با مشتریان»، «موقعیت‌طلبی»، «حمایت خانوار»، «برنامه‌ریزی راهبردی» و «حمایت دولت» بر ساخته می‌شود. این شاخص‌ها در مجموع ۶۹ درصد واریانس بر ساخت تاب آوری کسب و کارهای روستایی را تبیین کردند. بر این اساس، توان تطابق و آینده‌نگری در کسب و کار، مهم‌ترین عامل برای بهبود تاب آوری کسب و کارهای روستایی در شهرستان ملکان به‌شمار می‌رود. این یافته با نتایج مطالعه‌های

اشتاینر و کلیری (۲۰۱۴)، استفنسون و همکاران (۲۰۱۰)، پارسونز (۲۰۱۰)، شوارتز و همکاران (۲۰۰۹) و فرگوسن و همکاران (۲۰۱۰) همخوانی دارد که هر کدام به نوعی به قدرت تطابق، ریسک‌پذیری و سازگاری اشاره کرده‌اند.

عامل «تعامل با مشتریان» دومین شاخصی بود که بر ساخت تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی را تبیین کرد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که با بهبود مشتری‌مداری، تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی در شهرستان ملکان افزایش خواهد یافت. این عامل بیشترین تأثیر را بعد از عامل اول در تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی داشته است و با یافته‌های استفنسون و همکاران (۲۰۱۰) مطابقت دارد که مسئولیت‌پذیری را به‌عنوان یکی از شاخص‌های تطابق سازمان دانسته‌اند. آخرین شاخص تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی، عامل «حمایت دولت» است که در آن، فقط یک گویه با بارعاملی ۰/۷۵ بارگذاری شده است. این گویه به‌تنهایی ۵/۷۷ درصد واریانس تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی را در شهرستان ملکان تبیین کرده است. از این رو می‌توان نتیجه گرفت براساس ادراک مالکان کسب‌وکارهای روستایی، حمایت دولت نقش مهمی در بهبود تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی دارد. این عامل با یافته‌های اشتاینر و کلیری (۲۰۱۴)، شوارتز و مک‌رای - ویلیامز (۲۰۰۹) همخوانی دارد که نبود پشتیبان و حامیان مناسب از کسب‌وکارها را از چالش‌های مهم کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در راستای بقاء و تداوم تولید دانسته‌اند.

ساختار شش‌عاملی تاب‌آوری کسب‌وکارهای روستایی ملکان، مشابهت‌هایی با ساختار پنج‌عاملی فرگوسن و همکاران (۲۰۱۰) و ساختار هشت‌عاملی اشتاینر و کلیری (۲۰۱۴) در زمینه عامل‌های حمایت خانوار، تعامل با مشتریان، توان تطابق (سازگاری) و آینده‌نگری و جست‌وجوی فرصت یا موقعیت‌طلبی است. البته عامل حمایت دولت در این تحقیق نقش مستقلی را کسب کرده بود که می‌تواند نشان از احساس وابستگی بیشتر مالکان کسب‌وکارهای کسب و کارهای روستایی در ایران نسبت به کشورهای صنعتی مانند استرالیا باشد.

پیشنهادها

- با توجه به نتایج تحقیق، پیشنهادهای زیر برای بهبود وضعیت تاب آوری کسب و کارهای روستایی توصیه می شود:
۱. جمع آوری، تحلیل و ارائه اطلاعات و روندهای بازار مصرف در وضعیت موجود و سالهای آتی با هدف تقویت آینده نگرایی و معرفی فرصت های آینده؛
  ۲. بهبود سطح تفکر خلاقانه مالکان با هدف افزایش توان تطابق و اتخاذ به موقع ابتکارهای نوین برای خروج کسب و کار از شرایط بحرانی محتمل؛
  ۳. برپایی آموزش های لازم برای تقویت مهارت های مالکان درباره تعامل سازنده و همدلانه با مشتریان؛
  ۴. آموزش عملی مالکان درباره مهارت های برنامه ریزی راهبردی به ویژه در زمینه ترسیم چشم انداز و تعیین مأموریت؛
  ۵. افزایش حس تعلق در نزد خانوار مالک نسبت به کسب و کار مربوطه و آگاه کردن آن درباره حساسیت ها و نقاط بحرانی فعالیت بنگاه؛
  ۶. تقویت اعتقادات مذهبی مالکان به ویژه در زمینه اعتقاد به کمک ها و امدادهای الهی؛
  ۷. بهبود مهارت های مالکان در زمینه های سازگاری با تغییرات زندگی، عزت نفس، تمرکز بر امور، تصمیم گیری، مدیریت استرس و اعتماد به نفس؛
  ۸. سازماندهی و هدایت حمایت های دولت از کسب و کارهای روستایی از طریق مراکز رشد و کارآفرینی و شتاب دهنده مستقر در سطح محلی.
  ۹. نهایت اینکه بررسی ژرفانگر و کیفی دلایل عدم دلگرمی مالکان کسب و کارهای روستایی نسبت به آینده کسب و کار خود، برقراری روابط علی- معلولی بین بر ساخت تاب آوری کسب و کارهای روستایی و متغیرهای مستقل مرتبط و تحلیل تاب آوری بنگاه های کشاورزی و جوامع روستایی و عشایری، موضوعاتی هستند که مطالعه آنها می تواند به توسعه ادبیات تجربی در حوزه تاب آوری کسب و کارهای روستایی در کشور کمک اثرگذاری کند.

منابع

- رضوانی، محمدرضا و نجارزاده، محمد (۱۳۸۷)، "بررسی و تحلیل زمینه‌های کارآفرینی روستائیان در فرایند توسعه‌ی نواحی روستایی؛ مطالعه موردی: دهستان برآآن جنوبی (شهرستان اصفهان)"، توسعه کارآفرینی، ۱ (۲)، صص ۱۸۲-۱۶۱.
- علی‌میرزایی، عرفان؛ اسدی، علی و طهماسبی، مریم (۱۳۹۰)، "موانع توسعه‌ی بنگاه‌های کوچک و متوسط کارآفرین روستایی در استان خوزستان (مطالعه موردی: صنایع تکمیلی خرمین)"، توسعه کارآفرینی، ۳ (۱۲) صص ۱۸۴-۱۶۵.
- قاسم، مرضیه و حسین‌جاری، مسعود (۱۳۹۱)، "تاب‌آوری روان‌شناختی و انگیزشی درونی - بیرونی: نقش واسطه‌ای خودکارآمدی"، *روان‌شناسی تحول: روان‌شناسی ایرانی*، ۹ (۳۳) صص ۶۱-۷۱.
- مرکز آمار ایران، نتایج طرح آمارگیری نیروی کار پاییز ۱۳۹۵.
- معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی (۱۳۹۴)، "تحلیلی بر نقش و جایگاه مناطق روستایی (مروری بر برنامه پنج ساله توسعه مالزی ۲۰۲۰-۲۰۱۶)"، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۴۶۰۳، صص ۲۲ - ۱.
- معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی (۱۳۹۵)، "تحلیل میانی و الزامات اقتصاد مقاومتی، دستاوردهایی برای سیاست‌گذاری توسعه کشاورزی و روستایی" مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۵۱۵۴، صص ۶۰ - ۱.
- Anthopoulos, T., Kaberis, N., & Petrou, M. (2017). Aspect And Experiences Of Crisis In Rural Greece. Narratives Of Rural Resilience. *Journal Of Rural Studies*, 52(2017), 1-11.
- Bosworth, Gary. (2012). Characterising Rural Businesses E Tales From The Paperman", *Journal Of Rural Studies*, 28(4), 499-506.
- Brewton, K.E., Danes, Sh., Stafford, K., & Haynes, G.W. (2010). Determinants Of Rural And Urban Family Firm Resilience. *Journal Of Family Business Strategy*, 1(3), 155-166.
- Dahles, D., & Susilowati, T.P. (2015). Business Resilience In Times Of Growth And Crisis. *Annals Of Tourism Research*, 51, 34-50.
- Danica W. Y. Liu., A. Kate Fairweather-Schmidt., Richard A. Burns & Rachel M. Roberts (2014), The Connor-Davidson Resilience Scale: Establishing Invariance Between Gender Across The Lifespan In A Large Community Based Study, *Jurnal Of Psychopathol Behav Assess*, 37(2), 340-348.
- Ferguson, C., Cohen, L., Pooley, J.-A., & Harms, C. (2010). Resilience In Small Business Owners. *Unpublished Manuscript, Edith Cowan University. Perth, WA.*
- Folke, C. (2006). Resilience: The Emergence Of A Perspective For Social-Ecological Systems Analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253-267.
- Gorsuch, R. L. (1983). Factor Analysis (2nd Ed). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Heijman, W.J.M., Hagelaar, J.L.F., & Van Der Hiede, M. (2007). Rural Resilience As A New Development Concept, *Proceedings Of 100th Seminar Of EAEE*, 283-396.
- Magis, K. (2010). Community Resilience: An Indicator Of Social Sustainability. *Journal Society & Natural Resources*, 33(5), 401-416.
- Masten, A. S. (2004). Regulatory Processes, Risk, And Resilience In Adolescent Development. *Annals Of The New York Academy Of Sciences*, 1021, 310-319.
- Miller, F., Osbahr, H., Boyd, E., Thomalla, F., Bharwani, S., Ziervogel, G., Walker, B., Birkmann, J., Vander Leeuw, S., Rockström, J., Hinkel, J., Downing, T., Folke, C., & Nelson, D. (2010). Resilience And Vulnerability: Complementary Or Conflicting Concepts? *Journal Of Ecology And Society*, 15(3), 1-25.
- Roggio, P. (2011). Resilience And Small Business. *Thesis, Edith Cowan University*, 2-54.
- Schwarz, I., & Mcrae-Williams, P. (2009). Water Reform And The Resilience Of Small Business People In Drought-Affected Agricultural Communities. *Rural Society*, 19(3), 199-210.
- Scott, M. (2013). Resilience: A Conceptual Lens For Rural Studies?. *Geography Compass*, 7(9), 597-610.
- Steiner, A., & Atterton, J. (2015). Exploring The Contribution Of Rural Enterprises To Local Resilience. *Journal Of Rural Studies*, 40, 30-45.
- Steiner, A., & Cleary, J. (2014). What Are The Features Of Resilient Businesses? Exploring The Perception Of Rural Entrepreneurs. *Journal Of Rural And Community Development*, 9(3), 1-20.
- Stephenson, A., Seville, E., Vargo, J., & Roger, D. (2010). Benchmark Resilience: A Study Of The Resilience Of Organisations In The Auckland Region. *Resilient Organisations Research Programme*, 7-39.
- Thompson, B. (2004). Exploratory And Confirmatory Factor Analysis: Understanding Concepts And Applications. *American Psychological Association*.
- Tompkins, J. A. (2007). 4 Steps To Business Resilience. *Industrial Management*, 49(4), 14- 18.
- Windle, G. (2010). What Is Resilience? A Review And Concept Analysis. *Reviews In Clinical Gerontology*, 21(2), 152-169.